
ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ
ΛΕΚΤΟΡΑΣ Α.Π.Θ.**Η μαρτυρία της αρχαίας εκκλησίας για τη φιλοπτωχία στο σύγχρονο κόσμο**

Από τις καταβολές της η εκκλησία συνύφανε την ύπαρξη και την αποστολή της στον κόσμο με την αγάπη προς τον πλησίον ασπασζόμενη την ευαγγελική ρήση ‘αγάπα τον πλησίον σου ως σεαυτόν’ Λκ 10, 27 Μκ 12,31. Μέσα στο πλαίσιο αυτό δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για τη φιλοπτωχία ως την πιο απτή απόδειξη αυτής της στάσης.

Η φτώχεια και ο πλούτος αποτέλεσαν αντικείμενο προβληματικής ήδη από τους κλασσικούς χρόνους κυρίως στο πεδίο της πολιτικής και κοινωνικής φιλοσοφίας. Η έλευση του χριστιανισμού όμως δημιούργησε νέα δεδομένα και έφερε στο προσκήνιο διαφορετικές αξίες και νοηματοδότησε με άλλο περιεχόμενο έννοιες όπως φτώχεια, πλούτος, φιλοπτωχία και φιλαλληλία.

Ιστορικά είναι λίγο έως πολύ γνωστό το πως από μια σειρά διάσπαρτων ρήσεων στην Παλαιά και Καινή διαθήκη αναπτύχθηκε ένα εύρος πρακτικών και πλούσια προβληματική όχι μόνο για την αναγκαιότητα της προστασίας και της φροντίδας των πτωχών αλλά για τη στάση απέναντι στον πλούτο και την φτώχεια. Οι απόψεις που διατυπώθηκαν κυμαίνονται ανάμεσα στην ακραία απερίφραστη κατάδικη του πλούτου όπως στην ανώνυμη πραγματεία *de divitiis* και στην υπεύθυνη χρήση του πλούτου που υποστηρίζει ο Κλήμης Αλεξανδρείας.

Από τις πρώτες «αγάπες» και «λειτουργίες» των πρωτοχριστιανικών κοινοτήτων, στο θεσμό του νοσοκομείου, του πτωχοκομείου-πτωχοτροφείου και ορφανοτροφείου (Horden 2005): 361-389; Miller 1985; 2003) και την απερίφραστη καταδίκη της τοκογλυφίας (Holman 1999; Ihssen 2011) η φιλοπτωχία εκδηλώθηκε

με πολλούς τρόπους. Η σύγχρονη έρευνα έχει καταδείξει με τρόπο πειστικό πως οι χριστιανοί επίσκοποι αποδύθηκαν σε μια προσπάθεια, τόσο στην ομιλητική τους αλλά και στη ποιμαντική τους δραστηριότητα να στρέψουν το βλέμμα της ύστερορωμαϊκής κοινωνίας στο δράμα των πτωχών (Brown 1992; 2002). Πουθενά στη γραμματεία του αρχαίου κόσμου δε βρίσκουμε πιο συνταρακτικές περιγραφές της εξαθλίωσης των πτωχών και των δεινών που τους κατέτρυχαν. Πουθενά δε περιγράφεται με τόση ενάργεια το μέγεθος της εξαθλίωσης που επιφέρει ο τοκογλύφος στα θύματά του και το μέγεθος της εξαχρείωσης που προκαλεί η τοκογλυφία στον τοκογλύφο όσο στις ομιλίες του μεγάλου Βασιλείου και του Γρηγορίου Νύσσης.

Οι περιγραφές που μας άφησαν οι Καππαδόκες και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος (μετέπειτα γνωστός και ως Ιωάννης της ελεημοσύνης) διαπνέονται από έντονη συγκινησιακή φόρτιση και εμπνευσμένη θεολογική επιχειρηματολογία με σκοπό να τεκμηριωθεί η ανάγκη της φροντίδας των φτωχών. Προσωποποιώντας τη φτώχεια, της έδωσαν ανθρώπινο σχήμα, περιεχόμενο και φωνή. Αυτό δημιούργησε και ανέδειξε μια ολόκληρη κοινωνική τάξη, τους φτωχούς που προσδιορίζοταν κυρίως από το κριτήριο της οικονομικής ανάγκης και που εντάχθηκε στον ιστό της ελληνορωμαϊκής και μετέπειτα βυζαντινής πόλης. Αυτό το επίτευγμα σε συνδυασμό με τον εκχριστιανισμό της αυτοκρατορίας δημιούργησε την υποχρέωση στο κράτος να μεριμνά για τους φτωχούς σε όποιο βαθμό αυτό ήταν δυνατόν και έθεσε τις βάσεις του σημερινού κράτους πρόνοιας.

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος ή ο Ιωάννης της ελεημοσύνης όπως έμεινε γνωστός στους βυζαντινούς βασιζόμενος σε μεγαλύτερο βαθμό από άλλους πατέρες στο χωρίο Μτ. 25: 25—31, προσέδωσε εσχατολογική και σωτηριολογική διάσταση στη φιλαλληλία και σε κάθε πράξη φιλοπτωχίας και ελεημοσύνης διότι τελικός της αποδέκτης είναι ο Χριστός όχι μόνο διότι ότι η πρώτη και κύρια πράξη φιλανθρωπίας ήταν η ενανθρώπισή του αλλά διότι στο πρόσωπο κάθε φτωχού είναι ο Χριστός που υποφέρει και έχει ανάγκη βοήθειας. (Brändle 1979; Gray 1989) Η σχέση του ανθρώπου με το Θεό περνάει μέσα από τη ελεημοσύνη προς το συνάνθρωπο. Ο όρος ελεημοσύνη φορτίζεται με ιδιαίτερο περιεχόμενο και δεν εξαντλείται

απλά στην οικονομική ενίσχυση οικονομικά ασθενέστερων ανθρώπων. Επιμένει δε πολλές φορές ο Χρυσόστομος όπως και άλλοι πατέρες ότι πρέπει να ελεεί κανείς τους φτωχούς ανεξαρτήτως θρησκείας, καταγωγής ή φυλής.

Βασικός άξονας της φιλοπτωχίας είναι το γεγονός της ενανθρώπισης του Χριστού που επιδαψίλευσε την ανώτερη τιμή στην ανθρώπινη φύση ως πράξη άκρατης φιλανθρωπίας. Ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός τόνισε την κοινή ανθρώπινη φύση ως τη βάση για κοινά ανθρώπινα δικαιώματα ανάμεσα στους φτωχούς και τους πλούσιους και προέτρεπε το εκκλησίασμά του να μιμηθεί το Θεό και να φέρεται με ισότητα σ' όλους τους ανθρώπους (ομιλ. 14, 24-26; Holman 2000; 2009). Την ίδια ιδέα προτάσσει και ο Αστέριος Αμάσειας αποκαλώντας τον άνθρωπο «ζών ομότιμον». Η δημιουργία μιας θεολογίας και ποιμαντικής της συμπόνοιας αποτυπώθηκε και στη γλώσσα όπου όροι όπως έλεος, ελεημοσύνη, οίκτος, ευσπλαχνία φορτίστηκαν σημασιολογικά με ανεξίτηλες χριστιανικές συνυποδηλώσεις και συνετέλεσαν στην επαναχάραξη του ανθρώπινου συναισθηματικού χάρτη ήδη από την ύστερη αρχαιότητα (Blowers 2010) μέχρι τις μέρες μας.

Στο ισχύον οικονομικό σύστημα της εποχής τους πρόεταξαν και προέκριναν μια άλλη άυλη, αόρατη «οικονομία» σύμφωνα με την οποία οι απολαβές μιας επίγειας ευεργεσίας και συνδρομής των φτωχών και αδυνάτων βρισκόταν στον ουρανό. Μτ. 6, 19-21: «Μη μαζεύετε θησαυρούς πάνω στη γη, όπου τους αφανίζει ο σκόρος και η σκουριά, κι όπου οι κλέφτες κάνουν διαρρήξεις και τους κλέβουν. Αντίθετα να μαζεύετε θησαυρούς στον ουρανό, όπου δεν τους αφανίζουν ούτε ο σκόρος ούτε η σκουριά, κι όπου οι κλέφτες δεν κάνουν διαρρήξεις και δεν τους κλέβουν. Γιατί όπου είναι ο θησαυρός σας εκεί θα είναι και η καρδιά σας».

Το ιδεώδες της ακτημοσύνης που ενστερνίστηκε ο μοναχισμός και η ίδρυση νοσοκομείων, ορφανοτροφείων και άλλων ευαγών ιδρυμάτων δεν αποτελεί παρά τη μετουσίωση αυτής της ιδέας σε πράξη. Είναι αδύνατο να σκεφτούμε τη σύγχρονη κοινωνία χωρίς τους θεσμούς αυτούς που ενσαρκώνουν αυτό το ιδεώδες. Μέσω των θεσμών αλλά και αγιολογικών κειμένων και των προτύπων που

προβάλλουν, το ιδεώδες της φιλοπτωχίας έμεινε ζωντανό και επίκαιρο διαμέσου των αιώνων.

Πέρα και πάνω από τις ιστορικές έμπρακτες φανερώσεις αυτής της στάσης η επιχειρηματολογία που αναπτύχθηκε παραμένει πιο επίκαιρη από ποτέ ιδιαίτερα στην παρούσα οικονομική συγκυρία και τη διεθνή οικονομική κρίση όπου η απουσία οποιασδήποτε προβληματικής γύρω από το εν λόγω ζήτημα είναι ιδιαίτερα εμφανής και ένα μεγάλο ζητούμενο.

Δεν είναι μόνο η ιδέα --που απαντάται άλλωστε και στην ελληνορωμαϊκή σκέψη-- ότι η υπερβολική συσσώρευση πλούτου δε μπορεί παρά να βασίζεται σε κάποια μορφή κοινωνικής βίας αλλά η σύζευξή της με την ιδέα ότι ο υπερβολικός πλουτισμός είναι πρόβλημα που πηγάζει από μια αρρώστια της προαίρεσης. Αγαπάμε περισσότερο τον πλούτο από το συνάνθρωπό μας (Daley 1999).

Ότι για τους αρχαίους στοχαστές όπως ο Αριστοτέλης αποτελούσε αιτία κοινωνικών ανισοτήτων, το χάσμα δηλαδή μεταξύ πλούσιων και φτωχών και κατά συνέπεια αιτία πολιτικής αστάθειας, για τους χριστιανούς η φιλοπτωχία αποτέλεσε καθημερινή μέριμνα και ζητούμενο με αναπόδραστες σωτηριολογικές συνέπειες και προεκτάσεις. Αυτή η μέριμνα αποτυπώνεται έκδηλα μεταξύ άλλων και σε κείμενα εξαιρετικά δημοφιλή όπου ερωτήματα ανώνυμων πιστών βρήκαν τη θέση τους και δεν έπαυσαν να διαμορφώνουν τη χριστιανική ευλάβεια από τότε (Βαρσανούφιου Γάζας, Ερωταποκρίσεις, ψευδο-Αθανάσιου, *Quaestiones ad Antiochum ducem*, PG 28, ερωτ. 81-91).

Παρά τη συζήτηση για το τί είναι πτώχεια και πώς ορίζεται σε κάθε συγκεκριμένο ιστορικό, γεωγραφικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο (Osborn 2006) η πτώχεια ήταν, είναι και θα είναι ένα κοινωνικό πρόβλημα που χρήζει αντιμετώπισης. Σε μια εποχή όπου η δικαιότερη κατανομή και διανομή των πεπερασμένων --όπως καταδεικνύεται καθημερινά-- πόρων του πλανήτη μας αποτελεί αντικείμενο έντονου προβληματισμού. Το ό,τι στο σύγχρονο δυτικό κόσμο σημείο αφετηρίας για την αντιμετώπιση της πτώχειας αποτελεί η ανθρώπινη αξιοπρέπεια το οφείλουμε στις γενιές χριστιανών που

ασχολήθηκαν επίμονα και διεξοδικά με το πρόβλημα αυτό και ανέδειξαν τη βαρύτητά του και στη μαρτυρία της αρχαίας εκκλησίας.

Φιλανθρωπία και φιλοπτωχία είναι σε τέτοιο βαθμό αλληλένδετες ώστε να μην νοείται η πρώτη χωρίς απτή απόδειξη της δεύτερης. Όποια έννοια φιλανθρωπίας σωριάζεται ανυπόστατη αν δε μετουσιώνεται σε φιλοπτωχία. Οι συνέπειες που απορρέουν από αυτή τη θεώρηση είναι ό,τι η φτώχεια είναι υπόθεση όλων μας.

Είναι κοινώς αποδεκτό ό,τι σε περιόδους οικονομικής κρίσης σαν αυτή που μας μαστίζει οι πρώτοι που πλήττονται είναι οι φτωχοί. Οι φτωχοί και όσοι ξεπέφτουν στη φτώχεια είναι και οι πρώτοι που εξαφανίζονται από το βλέμμα της κοινωνίας και αναγκάζονται να ζουν σε συνθήκες σιωπηλής απόγνωσης. Γι αυτό και είναι επιτακτική η ανάγκη να παραμένει το βλέμμα της κοινωνίας στραμμένο στους φτωχούς και αναξιοπαθόντες.

Είναι προφανές ότι η αρχαία κοινωνία και τα προβλήματά της διέφεραν σημαντικά από τη σημερινή. Εντούτοις η συμβολή και μαρτυρία της αρχαίας εκκλησίας όσον αφορά στη φιλανθρωπία υπερβαίνουν τον ιστορικό ορίζοντα της κοινωνίας μέσα στην οποία διαμορφώθηκαν. Ως εκ τούτου η εκκλησία έχει ιστορικά κατοχυρωμένο δικαίωμα και υποχρέωση παράλληλα με το φιλανθρωπικό της έργο να αρθρώσει δημόσιο και θεολογικά τεκμηριωμένο λόγο και να τονίσει τις ηθικές και σωτηριολογικές διαστάσεις και επιπτώσεις που έχουν οι ανεξέλεγκτες οικονομικές συμπεριφορές που οδήγησαν στη σημερινή οικονομική κατάσταση διεθνώς.

Είναι δείγμα της προσπάθειας που απομένει να καταβληθεί το ό,τι η συμπεριφορά «των αγορών» από την οποία έχει κατακτήσει να εξαρτάται πλήρως η τύχη των σύγχρονων δυτικών οικονομιών και κοινωνιών έχει αποσυσχετισθεί από οποιαδήποτε ηθική διάσταση (τοκογλυφία όχι μόνο μεταξύ ατόμων αλλά και κρατών). Υπάρχει καταφανής απουσία οποιασδήποτε ηθικής που θα έπρεπε να διέπει και όσους δραστηριοποιούνται στο εν λόγω πεδίο (ας μην ξεχνάμε ότι πίσω από τον απρόσωπο όρο «αγορές» υπάρχουν συγκεκριμένοι άνθρωποι με συγκεκριμένα κίνητρα και προθέσεις). Το ανησυχητικό

είναι ό,τι οι άνθρωποι « των αγορών» φαίνεται να πιστεύουν ότι η συμπεριφορά τους δεν υπόκειται σε ηθικούς κανόνες άσχετα με το γεγονός ότι οι επιπτώσεις των πράξεων τους έχουν βαρύτερες ηθικές συνέπειες.

Πρόσφατα διατυπώθηκε η κριτική ό,τι η αρχαία εκκλησία δεν εξάλειψε τη φτώχεια και ότι η συμβολή της έχει υπερτονιστεί (Bronwen Neil 2009: 210-218). Επιπλέον τονίζεται η ρητορική διάσταση της ομιλητικής δράσης πατέρων όπως ο Χρυσόστομος αλλά αμφισβητούνται τα αποτελέσματά της (Mayer 2009: 110-111). Πρόκειται για μια σύγχρονη τάση να κρίνεται η συμβολή μιας παράδοσης εκ του αποτελέσματος και όχι από την αξία των ιδανικών από τα οποία εμφορείται. Παραθεωρείται όμως το γεγονός ό,τι η ελληνορωμαϊκή ρητορική δεινότητα επιστρατεύτηκε από την εκκλησία σε πρωτόγνωρο βαθμό για να εξυπηρετήσει ιδανικά πρωτόγνωρα για την ελληνορωμαϊκή κοινωνία (Brown 1992). Από αυτά τα ιδεώδη πηγάζει και η σημασία των θεσμών που δημιούργησε (πτωχοτροφείων, νοσοκομείων κ.α.) και η σύνολη πολυσχιδής στάση της εκκλησίας απέναντι στο ζήτημα του πλούτου και της φτώχειας. Προπάντων όμως δε λαμβάνεται υπόψιν ότι εν τέλει η φιλοπτωχία εναπόκειται στη φιλόανθρωπη προαίρεση του καθενός μας και στο βαθμό που την ενστερνιζόμαστε σαν ιδανικό στενά συνυφασμένο με τη σχέση μας προς το Θεό και τη σωτηρία μας. Διότι η πτώχεια υπάρχει και θα συνεχίσει να υπάρχει όσο η ανθρωπότητα συνεχίζει να αγνοεί, ό,τι η παράδοση της αρχαίας εκκλησίας δεν έπαψε ποτέ να θυμίζει και να διακονεί, τους φτωχούς και τις συνέπειές της φτώχειας στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Υπάρχει πιο επίκαιρο μήνυμα;

Βιβλιογραφία

- Allen, P., Bronwen Neil, Wendy Mayer, (2009) *Preaching Poverty in Late Antiquity: Perceptions and Realities* (Arbeiten zur Kirchen- und Theologiegeschichte 28) Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Atkins M., R. Osborne, (επιμ.) (2006) *Poverty in the Roman World*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brändle, R. (1979) *Matth. 25, 31-46 im Werk des Johannes Chrysostomos: ein Beitrag zur Auslegungsgeschichte und zur Erforschung der Ethik der griechische Kirche um die Wende vom 4. zum 5. Jh.*, Tübingen: Mohr.
- Brown, P. (1992) *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire*, Madison, Wis.: University of Wisconsin Press.
- _____. (2002) *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire*, Hanover, N.H.; London: University Press of New England.
- Blowers, P.M. (2010) 'Pity, Empathy, and the Tragic Spectacle of Human Suffering: Exploring the Emotional Culture of Compassion in Late Antique Christianity', *Journal of Early Christian Studies* 18.1: 1-27.
- Daley, B.E. (1999) 'Building a New City: The Cappadocian Fathers and the Rhetoric of Philanthropy', *Journal of Early Christian Studies* 7: 431-61.
- Finn, R.D. (2006) *Almsgiving in the Later Roman Empire: Christian Promotion and Practice*

(313-450), Oxford: Oxford University Press.

Frenkel, M. και Y. Lev (επιμ.) (2009) *Charity and Giving in Monotheistic Religions*, Berlin;
New York: Walter de Gruyter.

Gray, S.W. (1989) *The Least of my Brothers: Matthew 25: 31-46: a History of Interpretation*.
Atlanta: Scholars Press.

Holman, S.R. (1999) 'You Speculate on the Misery of the Poor: Usury as Civic Injustice in Basil of Caesarea's Second Homily on Psalm 14', στον τόμο: K. Hopwood (επιμ.) *Organised Crime in Antiquity*, London: Duckworth with The Classical Press of Wales, 207–28.

_____. (2000) 'The Entitled Poor: Human Rights Language in the Cappadocians', *ProEcclesia* 9: 476-89

_____. (2001) *The Hungry are Dying: Beggars and Bishops in Roman Cappadocia*,
Oxford: Oxford University Press.

_____. (επιμ.) (2008) *Wealth and Poverty in Early Church and Society*, Grand Rapids, Mich.:
Baker Academic; Brookline, Mass.: Holy Cross Orthodox Press.

_____. (2009) 'Healing the World with Righteousness? The Language of Social Justice in Early Christian Homilies', στον τόμο: M. Frenkel και Y. Lev, (επιμ.) (2009): 89-110.

-
- Horden, P. (2005). ‘The Earliest Hospitals in Byzantium, Western Europe and Islam’,
Journal of Interdisciplinary History 35.3: 361-389.
- Ihssen, B.L. (2011) “‘That Which has been Wrung From Tears.’
Usury, the Greek Fathers
and Catholic Social Teaching’, στον τόμο: J. Leemans, B.J.
Matz, J. Verstraeten,
(επιμ.) *Reading Patristic Texts on Social Ethics: Issues and
Challenges for Twenty-
First-Century Christian Social Thought*. Washington, D.C.:
Catholic University of
America Press, 124-160.
- Mayer W. (2009) ‘John Chrysostom on Poverty’, στον τόμο: P.
Allen, B. Neil, W. Mayer,
(επιμ.) (2009): 69-118.
- Miller, T.S. (1985). *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*,
Baltimore: Johns
Hopkins University Press.
- _____. (2003) *The Orphans of Byzantium: Child welfare in the
Christian Empire*,
Washington, D.C.: Catholic University of America Press.
- Rapp, C. (2009) ‘Charity and Piety as Episcopal Virtues in Late
Antiquity’, στον τόμο: M.
Frenkel και Y. Lev (επιμ.) (2009): 75-87.